

Research Paper

Political Geography of The Middle East and Theories of Neo-Regionalism

Seyed Ebrahim Sarparast Sadat^{*1}, Nesa Zahedi²

1. Associate Professor of Political Science, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor of Political Science, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 383-398

Use your device to scan and read
the article online

Keywords: *Political
Geography, Neo-
Regionalism, Regionalism,
Regional Convergence.*

Abstract

According to the literature of new regionalism, we should make a scientific distinction between region and geographical width. Here, we define the region as a group of countries that have a more or less explicit common political project, pursue a single goal in the global arena, and show common regional behavioral patterns. In the new literature of regionalism, the geographical or even economic dimensions are weakened, and instead, functions such as the degree of political development, the nature and performance of political economy, and regional coalition building become important in the establishment and recognition of geographic regions. In this regard, the main question of the article is that considering the new theoretical developments in the dimension of neo-regionalism, can West Asia still be defined as a "geographical region"? The hypothesis of the article with analytical and explanatory methods, according to the transition of new regionalism theories from only geographical, ecological and even economic criteria in the establishment of regions, depends on the realization of the first and fundamental assumptions of the establishment and survival of the geographical counterpart in West Asia. Factors such as hierarchization, regional coalition building, establishment of internal security complex, competitive political economy building and revision of institutional structures are known.

Citation: Sarparast Sadat, S E., Zahedi, N. (2024). **Political Geography of The Middle East and Theories of Neo-Regionalism**, *Geography(Regional Planning)*, 14(54), 383-398.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.457281.4105

DOR:

* **Corresponding author:** Seyed Ebrahim Sarparast Sadat, **Email:** sarparastsadat@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

Regionalism, as a novel concept in international relations, explores endeavors to establish regional agreements and alliances aimed at enhancing security and fostering cooperation in economic and political realms. Diverging from traditional geographic theories, this concept underscores collaboration grounded in cross-border linkages, technology-driven economies, and dynamic political frameworks. In the Middle East, despite tensions and conflicts among neighboring states, the absence of robust civil societies and challenges in political institution-building hinder the realization of new regionalism's objectives for forging collective security and stability. Recent literature on regionalism has scrutinized theoretical advancements and practical implementations in addressing regional coalition crises, developing political institutions, and competitive political economies. This article underscores that these theories, beyond conceptual analysis, necessitate empirical inquiry to effectively tackle current regional challenges.

Methodology

In this research, a descriptive-analytical methodology has been employed to investigate the political geography of West Asia and the theories of neo-regionalism. Initially, comprehensive information was gathered by studying sources related to political geography and neo-regionalism theories. Subsequently, through the analysis of this information and data, a comparative explanation has been provided between the current political geography of the region and the theoretical principles of neo-regionalism. This analysis encompasses the examination of how neo-regionalism theories impact political and economic processes in the region, alongside evaluating the potentials and obstacles in implementing these theories. The use of a multivariate approach in this study has enabled a multifaceted and comprehensive evaluation of the variables influencing geographical and political phenomena in West

Asia, interpreting both the causes and consequences of these phenomena.

Results and Discussion

Analyzing the position of the Middle East in new theories of regionalism is important because proximity to or distance from these indicators can strengthen or weaken its regional identity. Regional coalition-building is key in foreign policy but is difficult due to each country's preference for its own security model. In the Middle East, coalitions such as the Axis of Resistance, the Sunni bloc, and the Hebrew-Arab coalition affect the region's security. The existence of these conflicting discourses threatens the possibility of establishing a common security complex, as each is reinforced by the negation of the other. Security interdependence means that changes in the security of one unit affect other units. This can be positive or negative. Multiple crises, such as state-building challenges, minority separatism, radicalism, and environmental issues, negatively impact this interdependence in the Middle East (Buzan, 2003: 256). The friendship or hostility pattern ranges from genuine friendship to suspicion and fear, manifesting as border disputes, ethnic tensions, ideological differences, and historical conflicts. A security complex requires at least two regional powers; in West Asia, the diversity of internal actors and external interventions complicates conditions. Relative independence is essential, but the historical presence of foreign powers and numerous military bases undermine the independence of many Middle Eastern countries. Proximity or neighborhood is valuable for a security complex. Close geographical threats are more intense, and countries closely monitor neighboring states' actions. This proximity can prevent extraregional powers' influence and ensure no direct threat from neighbors.

Conclusion

After declining in the 1970s, regionalism revived in the 1980s and gained momentum in the 1990s. New regionalism has many differences from old theories of convergence such as functionalism, neo-functionalism, institutionalism, and neo-institutionalism. The strength of new regionalism compared to previous discourses lies in the inadequacy of

these views in analyzing structural transformations and power relations. In the 1930s, regionalism was a movement aimed at achieving economic self-sufficiency and protectionism. However, from the 1980s onward, it changed with the spread of deregulation, privatization, extraversion, and neoliberalism. From 1980 until now, new regionalism can be observed on three levels: the first level involves the formation of mega-regions with the institutionalization of market society and the reduction of the meaning of citizenship; the second level involves the formation of sub-regions influenced by historical heritage and economic forces; and the third level involves micro-regions within state borders with an export-oriented approach. New regionalism has features such

as global expansion, a broader perspective compared to old attitudes, consistency in a multipolar context, and movement from within and below, with more pronounced political dimensions. In the old regional convergence, geographical standards and ecological neighborhoods were the main factors in the creation of regions, but since 1980, with the dominance of neoliberalism, economic criteria have been introduced. In the literature of new regionalism, valuable political variables are pursued, which include regional coalition building, the realization of an efficient political economy, and the institutionalization of structures. Under the current conditions in West Asia, it is difficult to meet these criteria for the establishment of a region.

References

1. Akrasanee, N. (2013). Economic regionalism: Which way now. Presented at the International Conference on Southeast Asia, Asian Studies, Singapore.
2. Bhagwati, J. (2020). Regionalism and multilateralism: An overview. In J. de Melo & A. Panagariya (Eds.), Cambridge University Press.
3. Braga, C. (2018). The new regionalism and its consequences. Washington, DC: The World Bank.
4. Buzan, B., & Weaver, O. (2003). Regions and powers: The structure of international security. Cambridge University Press.
5. Cox, R. W., & Sinclair, T. J. (2018). Approaches to world order. Cambridge University Press.
6. Curry, R. L. (2013). Regional economic co-operation in Southern Africa and Southeast Asia. ASEAN Economic Bulletin, 8(1).
7. Davies, R. (2017). Integration or cooperation in a post-apartheid South Africa. University of the Western Cape.
8. Diwan, E. (2022). Crony capitalism in the Middle East. Tehran: Shirazeh Publishing. [In Persian]
9. Falk, R., & Mendlovits, S. (Eds.). (2019). Regional politics and world order. San Francisco: W. H. Freeman.
10. Fawcett, L., & Hurrell, A. (Eds.). (2021). Regionalism in world politics. Oxford University Press.
11. Ghavam, A. (2003). Challenges of political development. Tehran: Ghumes Publishing. [In Persian]
12. Giddens, A. (2007). Sociology (M. Sabouri, Trans.). Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
13. Gilpin, R. (1999). The transformation of the international political economy. Florence: The European University Institute.
14. Haas, E. B. (1970). The study of regional integration. International Organization, 24(Autumn).
15. Hamilton, K. A. (Ed.). (2017). Migration and the new Europe. Journal of Peace Research, 28.
16. Hettne, B. (2010). The new regionalism: Implications for development and peace. Helsinki.
17. Hettne, B., & Sunkel, G. (2019). Globalization and new regionalism (A. Tayeb, Trans.). Tehran: Center for International Education and Research Publications. [In Persian]
18. Hirst, P., & Thompson, G. (2016). Globalization in question: The international economy and the possibilities of governance. Cambridge University Press.
19. Huntington, S. (2003). Political order in changing societies (M. Salasi, Trans.). Tehran: Elm Publishing. [In Persian]
20. Karimi, A., & Moazen, M. H. (2020). The impact of the lack of institutionalization in the political system on the occurrence of

- the Iranian Islamic Revolution. *Islamic Revolution Path Quarterly*, 4(12). [In Persian]
21. Keely, C. (2020). Economic integration and international migration. Presented at the Conference on the Social and Economic Aspects of International Migration, Academia Sinica, Taipei (June).
22. Kiakajouri, K., & Eslami, A. (2022). Coalition-building in Iran's foreign policy from the Sacred Defense to the Axis of Resistance. *Journal of Sacred Defense Studies*, 8(2), 135-161. [In Persian]
23. Mistry, P. (1994). *Regionalism: Implications for development and peace*. Helsinki.
24. Oman, C. (2018). *Globalization and regionalization: The challenge for developing countries*. Paris: Development Center of the OECD.
25. Palmer, N. D. (2020). *The new regionalism in Asia and the Pacific*. Lexington Press.
26. Polanyi, K. (2009). *The great transformation*. Boston: Beacon Press.
27. Ralf, R. (2013). *Interregionalism and international relations* (E. Kolayi & M. K. Shojaei, Trans.). Tehran: Center for International Education and Research Publications. [In Persian]
28. Robertson, R. (2020). *Globalization: Social theory and global culture*. London: Sage.
29. Sakamoto, Y. (2016). *Changing world order: A conceptual prelude to the UN University project on global structural change*. Tokyo: United Nations University Press.
30. Telhami, S. (2020). The Mideast is also changed. *The New York Times*, September 2001.
31. Verhoven, H. (2018). *Environmental politics in the MENA*. London: Hurst and Company.

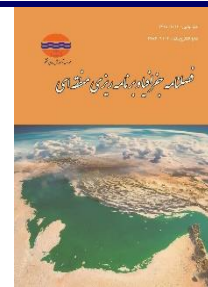
انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۴، شماره ۵۴، بهار ۱۴۰۳

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

جغرافیای سیاسی غرب آسیا و نظریه‌های نومنطقه‌گرایی

سیدابراهیم سرپرست سادات*: دانشیار علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

نسا زاهدی: استادیار علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>شماره صفحات: ۳۸۳-۳۹۸</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> <p>واژه‌های کلیدی: جغرافیای سیاسی، نو منطقه‌گرایی، منطقه‌بودگی، همگرایی منطقه‌ای.</p>	<p>بر اساس ادبیات منطقه‌گرایی جدید باید میان منطقه و پهنای جغرافیایی تفکیک علمی قایل شویم. در این جا منطقه را گروهی از کشورها که پروژه سیاسی مشترک کمابیش صریحی دارند، هدف واحدی در عرصه جهانی دنبال می‌کنند و الگوهای رفتاری منطقه‌ای مشترکی از خود نشان می‌دهند، تعریف می‌کنیم. در ادبیات نو منطقه‌گرایی، ابعاد جغرافیایی یا حتی اقتصادی صرف، تضعیف می‌شوند و مابه‌ازای آن کارکردهایی چون میزان توسعه یافتگی سیاسی، ماهیت و عملکرد اقتصاد سیاسی و ائتلاف‌سازی منطقه‌ای در تاسیس و به رسمیت شناختن مناطق جغرافیایی اهمیت می‌یابند. در این راستا سوال اصلی مقاله این است که نظر به تحولات تئوریک جدید در بعد نومنطقه‌گرایی جغرافیایی، آیا می‌توان کماکان غرب آسیا را بعنوان یک "منطقه جغرافیایی" تعریف کرد؟ فرضیه مقاله با روش‌های تحلیلی و تبیینی، با توجه به‌گذار نظریه‌های منطقه‌گرایی جدید از صرف معیارهای جغرافیایی، بوم‌شناختی و یا حتی اقتصادی در تاسیس مناطق، پیش‌فرض‌های اولیه و بنیادین تاسیس و بقای همتائی جغرافیایی در غرب آسیا را منوط به تحقق فاکتورهای چون سلسله‌مراتبی شدن، ائتلاف‌سازی منطقه‌ای، استقرار مجموعه امنیتی درون نهاد، بنای اقتصادسیاسی رقابتی و بازنگری در ساختارهای نهادی می‌داند.</p>

استناد: سرپرست سادات، سید ابراهیم؛ زاهدی، نسا. (۱۴۰۳). جغرافیای سیاسی غرب آسیا و نظریه‌های نومنطقه‌گرایی، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۴(۵۴)، صص ۳۸۳-۳۹۸.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.457281.4105

DOR:

* نویسنده مسئول: سیدابراهیم سرپرست سادات، پست الکترونیکی: sarparastsadat@gmail.com

مقدمه

منطقه گرایی و تشکیل منطقه بر خلاف معیارهای جغرافیایی سابق، متضمن کوششی جدی برای تحقق حقوق سیاسی در داخل و در راستای مجموعه امنیتی مشترک سازی است که براساس آن ضمن توانمند نمودن کشورهای منطقه در حوزه اقتصادی، دستور کاری فرهنگی و سیاسی را دنبال می کند و محدوده جغرافیایی مشخصی را قادر به تبدیل یک کنشگر فعال و صحنه گردان اصلی به جای بازیگری منفعل خواهد کرد که در چنین شرایطی منطقه جدید، قادر به حاشیه راندن ستیزهای درونی و استقرار مجموعه امنیتی خواهد بود. بر این اساس، در حال حاضر ملاک اساسی برای اطلاق و احراز هم جغرافیا بودن، میزان پوشش های منطقه ای و تکثر نیروهای اثرگذار در داخل منطقه است. همزمانی منطقه گرایی نو با جهانی شدن اقتصاد، ناظر بر در هم تنیدگی این دو جریان با یکدیگر است. به علاوه اینکه منطقه گرایی جدید، متفاوت از مسیر همواری است که نظام وستفالی دولت محور و جغرافیا بنیاد تعقیب می کند و در مقابل عمدتاً بر وابستگی متقابل تأکید دارد که در نظم پساوستفالیایی قابل پیگیری است.

نومنته گرایی به عنوان روندی جامع با تأکید برگذار از منطقه بودگی بر مبنای ملاک های هم سرزمینی و جغرافیا بنیاد، درصدد عبور از ملاک های وستفالیایی و پا گذاشتن به قلمرو پسا دولت هاست تا به سازگاری فزاینده و ارتباطات در هم تنیده کشورهای هم منطقه، بویژه در حوزه های فرهنگ، امنیت، اقتصاد و رژیم های سیاسی متمرکز شود. این در حالی است که در غرب آسیا بعنوان محدوده ای جغرافیایی با حوزه فرهنگی وسیع، کماکان شاهد استمرار تنش ها و آتش افروزی ها در قالب منازعات همسایگان با یکدیگر، گسترش بنیادگرایی افراطی، ضعف مشارکت و بحران ساخت دولت، ملت بر مبنای نیاز شهروندان و اقتضات عصر و ناتوانی در دموکراتیک سازی هستیم. در این محدوده جغرافیایی فاقد خوداتکایی جمعی، شکل گیری ائتلاف ها بر مبنای قدرت و نه هویت های مشترک صورت گرفته که این امر مانع از تحقق و بنای مجموعه امنیتی مشترکی شده است. بعلاوه این که از سوی دیگر، با توجه به ضعف شکل گیری جامعه مدنی قوی و ناتوانی فعالیت بخش های خصوصی مستقل اثرگذار در چرخه سیاست گذاری ها بواسطه غلبه رانتیرسم و سیستم های ناتوسعه خواه، شاهد نادیده گرفتن ملاک های توسعه پایدار و بی اعتنائی به امنیت سازی منطقه ای درون نهاد هستیم. ادبیات نو منطقه گرایی سه معیار کلیدی را در نظر دارد که شامل ضرورت مندی گذار به توسعه نهادهای سیاسی با دسترسی باز، ضرورت ائتلاف سازی منطقه ای و اقتصاد سیاستی رقابتی، ملاک یگانگی جغرافیایی و تاسیس مناطق در معیارهای نو پدید فوق می داند و صرف اتکا به متغیرهای جغرافیایی و یا حتی اقتصادی را توجیه گر احراز هم تائی منطقی نمی داند. بر این اساس مطابق تعاریف نو منطقه گرایی، جغرافیای خاورمیانه در خصوص دارا بودن شرایط و استانداردهای هم تائی جغرافیایی در معرض هویت زدایی مفهومی و عملی است.

لازم به ذکر است که پیرامون مباحث نظری این موضوع آثاری تدوین شده اما کاربست این نظریه با بحران های سه سطحی ائتلاف سازی منطقه ای، توسعه نهاد سیاسی با دسترسی باز و اقتصاد سیاسی رقابتی پرداخته نشده است. هتته در کتاب جهان گرایی و منطقه گرایی نو، ترجمه علیرضا طیب، تحولات کامل نظریه نو منطقه گرایی و چرخش از معیارهای جغرافیایی و اقتصادی به سوی سه گانه فوق در تاسیس مناطق را به طور کامل توضیح داده اما اشاره ای به خلاءهای حاکم بر خاورمیانه نداشته است. هانگی و رولوف نیز در کتاب میان منطقه گرایی و روابط بین الملل ترجمه الهه کولایی به محتوای نو منطقه گرایی و شاخص های جدید در تاسیس مناطق جغرافیایی اشاره کرده اند اما به طور خاص وضعیت ائتلاف ها، کارکرد اقتصاد سیاسی و نهادمندی سیاسی را مورد مطالعه قرار نداده اند. سونکل نیز در کتاب منطقه گرایی نو ترجمه علیرضا طیب اشاره به معیارهای جدید منطقه بودن و هویت زدایی از غرب آسیا داشته اما کاربست نظریه با موضوع تحقیق را مورد بررسی قرار نداده است مقاله پیش رو پر کردن خلاءهای پژوهشی فوق را در نظر دارد.

پیشینه و مبانی نظری پژوهش

ادبیات منطقه گرایی، پس از طرح نظریه همگرایی منطقه ای در دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ مطرح شد که ابتدأً جایگاهی قابل تامل داشت اما به تدریج از اعتبار آن فروگذاشته شد. منطقه گرایی به عنوان پدیداری همگون کننده، هم به لحاظ محتوایی و هم زمینه شناختی

دچار تغییر شده است. هدفی که منطقه‌گرایی در پی آن است همگونی فضای جهانی است از این جهت می‌توان گفت که در حال حاضر منطقه‌گرایی نو با ابعاد کلاسیک آن تفاوت دارد:

- (۱) منطقه‌گرایی قدیمی در بستر نظم دوقطبی جنگ سرد پا گرفت در حالی که نظم چندقطبی در جهان جدید موجد منطقه‌گرایی جدید است. هم از این رو منطقه‌گرایی جدید و چندجانبه‌گرایی با هم تعریف می‌شوند. به ویژه اینکه خیزش قدرت‌های جدیدتر حاکی از جهانی‌زدایی است.
- (۲) منطقه‌گرایی در دوران گذشته روندی از بالا و توسط ابرقدرتها بود در حالی که منطقه‌گرایی جدید بیشتر خودبنیاد و از درون مناطق شکل می‌گیرد و کشورهای در درون مناطق راغب هستند تا همگرایی منطقه‌ای تحقق یابد.
- (۳) رویکرد سابق منطقه‌گرایی متوجه همگرایی اقتصاد با نگاهی حمایت‌گرایانه بود در حالی که منطقه‌گرایی در حال حاضر عمدتاً باز و سازگار با اقتصاد جهانی است.
- (۴) در بدو امر، منطقه‌گرایی، امنیت‌گرا و اقتصادمحور بود در حالی که امروز به ابعاد منطقه‌گرایی افزوده شده و به ویژه مقوله‌های زیست‌محیطی، سیاست اجتماعی، امنیت و مردم‌سالاری را شامل می‌شود.
- (۵) در منطقه‌گرایی قدیمی، صحنه‌گردانان اصلی، بازیگران دولتی بودند در حالی که اکثر فعالان در منطقه‌گرایی جدید بازیگران غیردولتی هستند (Palmer, 2020; 45).

از جمله نقاط عطف منطقه‌گرایی قدیم و جدید می‌توان به روند متاخر عمدتاً از پایین، درون زاد و دغدغه‌مند مسائل امنیتی و بومی نو منطقه‌گرایی اشاره کرد که در آن شاهد فعالیت بیشتر سازمان‌ها، نهادها و قشرهای بین‌المللی هستیم که با رویکردی برون‌گرایانه نسبت به رویه‌های قبل دنبال می‌شود. علاوه بر این که منطقه‌گرایی جدید به گشایش مرزها و ادغام در رویه‌های جهانی قائل است و شرایط و بسترهای جهانی چندقطبی شدن را بیشتر در نظر می‌گیرد که به معنای گذار از فضای دو قطبی است. خروج منطقه‌گرایی نو از چیرگی بنیادین نظم سابق و ضرورت بازنگری در ماهیت اقتصادی مناطق، از مهم‌ترین دغدغه‌هایی است که در ادبیات جدید دنبال می‌شود. (هتته، ۱۳۹۸: ۱۱۶).

پویای‌های جغرافیایی منطقه‌ای سازی و نو منطقه گرایی

پیشتر، همگرایی منطقه‌ای با عبور از ملاک‌های جغرافیایی، با هدف هماهنگ‌سازی سیاست‌های تجاری بود که با متابعت از قاعده تسری، به همگرایی سیاسی هم منتهی می‌شد. اما منطقه‌گرایی نو حکایت از گذار یک منطقه خاص جغرافیایی با ناهمگونی‌های متعدد به همگونی‌های فراگیر در همه ابعاد (فرهنگ، امنیت، اقتصاد) دارد. از این جهت منطقه‌گرایی نو برای برآوردن غایات خود، مهم‌ترین فاکتور را تغییر رژیم‌های سیاسی در داخل به معنای گسترش مردم‌سالاری و گشایش درهای اقتصادی می‌داند (Cox, 2018: 214).

نقطه عطف منطقه‌گرایی نو با ادبیات قدیم همگرایی، فراتر رفتن از ابعاد جغرافیایی محض و اقتصادی و تأکید جدی بر حوزه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است که عموماً بی توجه به احاطه نگرش نوسازی در ادبیات همگرایی بوده که عمدتاً هم وجوه غربی دارد. در ادبیات جدید، بیشتر تحركات به سوی معیارها و استانداردهای سازمان ملل متحد در دهه ۱۹۸۰ است. با رواج ادبیات نظام جهانی والراشتاین، دیدگاه‌های رابرت کاکس نیز مطرح شد که پیرامون نظم آینده جهانی بود و عمدتاً برنامه‌ای فراتر از منطقه‌گرایی نو داشت و بر چندجانبه‌گرایی نو تکیه داشت. جالب اینکه با فاصله گرفتن از ادبیات منطقه‌گرایی نو، تحركات به سمت مناطق فوق ملی یا جهانی صورت پذیرفت، یعنی به تدریج، جایگاه منطقه‌گرایی تضعیف گردید و به جای مطالعه گسترده نظام‌های منطقه‌ای، مطالعه وضعیت پسا وستفالیایی که فراتر از ملیت‌ها و مناطق بود توصیه می‌شد (Davies, 2017: 39).

در مجموع پویای‌های منطقه‌سازی را در چند محور می‌توان بررسی کرد:

در سطح ساختار جهانی: تشکیل هر منطقه تحولی ساختاری به سوی چندقطبی شدن است. دوم این که در سطح مناطق، تاسیس یک منطقه می‌تواند منطقه‌گرایی آهسته و ارتقایی و منطقه‌گرایی بازدارنده واکنشی را نتیجه دهد. این قواعد از دیرباز، روندهای نظری در تأسیس منطقه بوده ولی روندهای عملی در تشکیل مناطق اهمیت بیشتری دارند. در عمل شاهد آنیم که در مناطقی

نظیر غرب آسیا، عارضه سیاه چاله یا سندرم از هم‌پاشیدگی دولت ملی منتهی به بسیج ملی گرایانه قومی شده و در نهایت با فروپاشی دولت، زمینه برای استقرار نظم جدید مهیا می‌شود. (Hamilton, 2017:90).

اگر بخواهیم تحلیل درستی پیرامون پویای‌های تشکیل منطقه در فرآیند نو منطقه گرایی داشته باشیم باید به نکات زیر اشاره کنیم: نخست این که باید نقش ائتلاف‌سازی منطقه‌ای در یک جغرافیای واحد را جدی بدانیم و تأثیرگذاری آن بر روند فوق‌راحتی تلقی کنیم، چرا که مناطق تشکیل نمی‌شوند مگر آنکه دول منطقه‌ای در نتیجه همگرایی درون زاد، مدیریت رویدادهای سیاسی خاص و تقویت قدرت‌های منطقه‌ای، در مسیر روندهای عملی منطقه‌گرایی اقدامات حیاتی انجام دهند. این در حالی است که در بهترین حالت در خصوص غرب آسیا می‌توان گفت شاهد شبه محدوده‌ای هستیم که گروهی با مداخلات بازیگران متوسط، سعی در یافتن راه‌های کسب قدرت و ائتلاف‌های مبتنی بر افزایش آن هستند به گونه‌ای که ماهیت ائتلاف‌ها در این منطقه پیشتر از آن که هویت محور باشد، قدرت محور است. از این جهت گذار از نظم وستفالیایی به نظم پساوستفالیایی که دایر بر تعقیب منافع فراملی است و لحاظ کردن ملاحظات مشترک غیرقابل تفکیک که از جمله شاخص‌های نومنطقه‌گرایی و احراز شرایط تاسیس یک منطقه می‌باشد، با وضعیت داخلی و سیاسی کشورهای غرب آسیا قرابت و سنخیتی نمی‌یابد. (Hettne, 2010; 114).

در سطح دوم، آن چه ضروری است، گذار از ساختارهای سیاسی با دسترسی محدود به سیستم‌های با دسترسی باز، ضرورت استقرار دولت‌هایی که جهانی می‌اندیشند و محلی عمل میکنند و جایگاهی فراطبقاتی دارند. این دولت‌ها بر اساس نظریه‌های حکمرانی خوب، همواره به حفظ تعادل میان خودگردانی و اتکاء به جامعه تمایل دارند و به طور مستمر رابطه خود را با جغرافیای بازارهای داخلی و منطقه‌ای بازسازی میکنند.

در سطح سوم، ضرورت گذار اقتصادسیاسی دولت‌های هم منطقه از سرمایه داری گلخانه‌ای به سرمایه داری وطنی و رقابتی است. مهم‌ترین کارکرد دولت‌ها در چنین فضایی اعتمادسازی، تنش زدایی و قائل بودن به چندجانبه گرایی در جغرافیای مناطق است که سخن گفتن از چنین اقتصادسیاسی در خاورمیانه‌ای که درگیر جنگ‌های تمام عیار با شمار اختلافات بالا، اشباع سرزمینی محدود و هویت و همبستگی پائین است بسیار دشوار می‌نماید. (Robertson, 2020; 36).

معیارهای فوق از ضرورت‌های منطقه‌گرایی است بویژه این که فروپاشی اقتدار سیاسی توسط نیروهای مختلف فروملی، در نهایت زمینه‌ساز تسری بحران‌های پیچیده به سطح منطقه می‌شود. یعنی اگر چارچوب منطقه‌ای نهادینه‌ای برای حل و فصل اختلافات وجود داشته باشد در صورت از هم پاشیدگی‌های ملی، منطقه گرایی زیادی به مداخلات مستقیم خواهد داشت. به ویژه این که ماهیت روابط بین دولت‌ها در یک منطقه به شدت در سطح منطقه اثرگذار خواهد بود. به همین خاطر مشکلات ارائه برای حل و فصل اختلافات، خود زاینده مشکلات دیگر است. این نکته را نباید از نظر دور داشت که حل و فصل اختلافات توسط مداخله‌گران منطقه‌ای سنت تاریخی طولانی ندارد و علیرغم اینکه نظم آینده جهانی رو به سوی چندجانبه گرایی منطقه‌ای دارد این مهم هنوز تحقق نیافته است. (Braga, 2018:69).

نتایج اصول فوق این است که، مناطق تشکیل نمی‌شوند مگر آنکه دولت‌های منطقه‌ای خاص، اراده‌ای قوی در تاسیس مناطق داشته باشند که تحقق این فرآیند هم استلزاماتی دارد:

(۱) همگرایی نتیجه کمابیش خودجوش یا ناخواسته دولت‌ها در عرصه رژیم‌های سیاسی، اقتصادی یا امنیتی است.

(۲) وقوع یک رویداد سیاسی مشخص و فعال شدن بازیگران اصلی منطقه.

(۳) فقدان قدرت‌های تک فرمان و چیرگی رو به زوال آنها.

(۴) نقش قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای در تاسیس مناطق برای توسعه دامنه نفوذشان. (Akrasane, 2013:48).

در صورت تحقق موارد فوق، قدرت‌های منطقه‌ای با خودکفایی مقبول می‌توانند نقش پشتیبان را در روند تشکیل منطقه داشته باشند یا اینکه جزء انزواگرایان قرار بگیرند. از همه معیارهای فوق مهم‌تر در تاسیس منطقه، گذار از دوجانبه گرایی به منطقه‌گرایی است که شاخص قاطعی در افزایش میزان منطقه بودن تلقی می‌شود. با همه این اوصاف منطقه‌گرایی نو متأثر از ارزش‌های نظام جهانی است که پروژه‌های سیاسی، هنجاری تلقی می‌شود و سه استلزام قطعی دارد: ائتلاف‌سازی منطقه‌ای در جغرافیای خود، تحقق نهادمندی سیاسی و اقتصاد سیاسی رقابتی و باز. (Keely, 2020; 49).

بحث و یافته‌های تحقیق

فرجام جغرافیا در ادبیات نومنطقه گرایی و جهان گرایی

منطقه‌گرایی از حیث سنت نظری گیراتر و متقدم‌تر از جهان‌گرایی است. با این وجود جهان‌گرایی در صدد ضایع کردن بخش سرزمینی برای توسعه، تعمیق کیفی روندهای بین‌المللی و تأکید بیشتر بر بعد کاربردی است و غایت حقیقی خود را "فرجام جغرافیا" قرار داده است. با همه این اوصاف در این روند تأکید بر بعد اقتصادی بیشتر است و هدف آن رخنه در اقتصادهای ملی است که در وضعیت فرودست به سر می‌برند و پدیده ملت بودگی و هویت در آنها بسیار ضعیف است. (Fawcett, 2021:89).

در مقابل منطقه‌گرایی نو هر چند بعد درون‌نگر ندارد اما پروژه نویبرال چشمگیری را هم در بطن خود نمی‌پروراند و از این جهت با کارکردهای اقتصادی جهان‌گرایی اندکی زاویه دارد. بویژه اینکه در فرآیند جهانی شدن اقتصاد و تشکیل مناطق ثبات، دولت‌های وستفالی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. جهان‌گرایی و منطقه‌گرایی هر دو پدیده‌های بالنده با آثاری مبهم گاهی بر ضد هم و بعضاً مکمل یکدیگرند. برای مثال منطقه‌گرایی می‌تواند به نوعی جهان‌گرایی راه برد و این مسیر طبیعتاً با مسیر مستقیم برآمده از نظم وستفالی دولت محور به وابستگی متقابل پساوستفالی تفاوت زیادی دارد. پس از همگرایی منطقه‌ای و طرح ادبیات منطقه‌گرایی نو، موافقان جهانی شدن احیای منطقه‌گرایی را در بردارنده چالش‌های فراوان در مسیر برداشته شدن مرزها و پایان جغرافیا می‌دانستند و برخی هم با تلقی کردن منطقه‌گرایی در ادبیات چندجانبه‌گرایی جدید، عمدتاً بر این باور بودند که منطقه‌گرایی محرک و مقوم مناسبات چندجانبه فی مابین سطوح ملی خواهد شد. در واقع منطقه‌گرایی نو بازتولید همگرایی بود که علاوه بر حوزه اقتصاد، ابعاد سیاسی، فرهنگی و اجتماعی را هم در برمی‌گرفت و از رژیم‌های تجارت آزاد فراتر می‌رفت. اما واقعیت این که برخلاف همگرایی قدیمی، غایت منطقه‌گرایی نو و هدف اصلی آن سیاست بوده و انسجام بخشی و تقویت هویت منطقه‌ای را هدف خود قرار داده است. (Oman, 2018:134).

امروزه تصمیم‌سازان و متخصصان امنیت ملی و منطقه‌ای با توجه به تنگناها و محدودیت‌های موجود، به دنبال طراحی نظام امنیت منطقه‌ای مقبول از رهگذر ائتلاف‌سازی منطقه‌ای و استقرار امنیت منطقه‌ای درون نهاد هستند. در این خصوص دیدگاه‌های موجود ژئوپلیتیکی (موافق و مخالف) در مورد امکان ایجاد یا مشارکت کشورهای خاورمیانه در نظام امنیت منطقه‌ای بسیار حائز اهمیت است. بر پایه عوامل ژئوپلیتیکی، امنیت منطقه‌ای کشورها و به تعاقب آن شکل‌دهی به یک سازه ژئوپلیتیکی بدون در نظر گرفتن ائتلاف‌سازی پویا امکان‌پذیر نیست. عدم بهره‌برداری مناسب بازیگران سیاسی خاورمیانه از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک آن، از طریق ایجاد ائتلاف امنیت منطقه‌ای، چالش‌ها و تضادها را تبدیل به شکاف‌های عمیق نموده است. از سوی دیگر برای شکل‌دهی به ائتلاف‌های منطقه‌ای امنیتی دوجانبه و چندجانبه اولاً می‌بایست سیاست «ثبات‌سازی» مهم‌ترین راهبرد امنیتی در محیط استراتژیک جغرافیای خاورمیانه تعریف شود و ثانیاً ماهیت، روابط و چالش‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی همسایگان از طریق قاعده‌مندسازی روابط با مراکز قدرت جهانی به صورت یکپارچه تنظیم شود تا سازه‌های منطقه‌ای یکپارچه و دارای همگرایی با تعاملاتی در سطح بالا در حوزه‌های ژئوپلیتیکی پیرامونی بوجود آورد. (mistry, 1994: 89)

در روند تشکیل مناطق مطابق مباحث نو منطقه‌گرایی اولین مسأله، شکل‌گیری تاریخی دولت ملی در محدوده‌های خاص جغرافیایی است که نکته‌ای قابل تأمل تلقی می‌شود با این تفاوت که در مناطق، ما یک مرکز اجبارگر یا کاربرد علنی زور نداریم بلکه شاهد پروژه‌های مشترک و غیراجباری هستیم. نو منطقه‌گرایی به عبارت بهتر حدود و ثغور سیاسی تعریف شده‌ای دارد و برآیند تاریخی تلاش‌ها برای یافتن سطوح فرامرزی از مدیریت است که در راستای تقویت ارزش‌های معین صورت می‌گیرد. در این راستا شکل‌گیری هویت‌های قومی، ملی و منطقه‌ای وابسته به داشتن بستر تاریخی مشترک و حتی تاریخ ستیزش هاست (Shibley, 2020:78). دوم این که در تاسیس منطقه، علیرغم تفاوت‌های ساختاری و یا حتی به رغم تمام روندهای تشکیل مناطق، یک منطق اساسی حاکم است که شامل هویت فرهنگی، سطح بالایی از همگونی‌های اقتصادی و وجود نظم امنیتی مشترک برای حل اختلافات بدون مداخله برون سرزمینی است. در مرتبه سوم، رشد نوعی جامعه مدنی منطقه‌ای اهمیت اساسی دارد که در چنین حالتی در کنار رشد شبکه‌های اقتصادی، شبکه‌های اجتماعی و فرهنگی و بویژه سیاسی نیز توسعه می‌یابند. یعنی همه کشورهای منطقه در راستای خاورمیانه‌ای یکپارچه حرکت می‌کنند نظیر آنچه در حوزه اسکاندیناوی رخ داد یعنی وجود وحدت در عین کثرت

(Polanyi, 2009:88). حال، دامنه و درجات منطقه‌گرایی به فاکتورهایی وابسته است که از میان آن می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

در سطح اول، منطقه به لحاظ جغرافیایی، مرزهای فیزیکی است که حدود مناطق را تعیین می‌کند و عمده ویژگی آن بوم‌شناسانه است. در نتیجه درجه نخست منطقه بودن، پهنه پیش‌منطقه‌ای است.

در سطح دوم، منطقه همچون نظامی اجتماعی با مناسبات فرامحلی است که به لحاظ امنیتی و ثبات سیاسی حساسیت دارد. در چنین حالتی منطقه اقتدارگریز است و یگانه‌ضامن امنیت، توازن قدرت و نوعی اتفاق نظر میان بازیگران است این سطح منطقه ابتدایی و بسیار سطحی تلقی می‌شود.

در سطح سوم، به بعد سازمان یافتگی منطقه در حوزه‌های متعدد تأکید می‌شود که منطقه را براساس اعضای سازمان تعریف می‌کند. زمانی که همکاری‌های چند بعدی در سطح مناطق نباشد منطقه جنبه صوری می‌یابد.

در سطح چهارم، منطقه همچون جامعه مدنی که چارچوب سازمانی، ارتباطات اجتماعی و همگرایی ارزشی دارد نوعی سنت فرهنگی مشترک را مورد تأکید قرار می‌دهد و دائماً با کششی چند بعدی، همکاری منطقه‌ای را باز تولید و در نهایت زمینه تاسیس یک جامعه همگانی اقتدارگریز منطقه‌ای را فراهم می‌آورد. (Cox, 2018: 78).

در سطح پنجم، منطقه کنشگری است با هویتی جداگانه که هم توان نقش‌آفرینی و مشروعیت‌سازی را دارد و هم دارنده ساختار تصمیم‌گیری است. در این حالت در منطقه حل و رفع اختلافات و سازوکارهای رفاهی، بیش از هر فاکتوری مورد تأکید است که در چنین حالتی زمینه برای تاسیس یک دولت منطقه فراهم می‌شود که هم گستردگی یک امپراتوری را دارد و هم یک بازیگر امنیتی فوق ملی است که واحدهای سیاسی در آن آزادانه حیات دارند. (Gilpin, 1999:42).

در تشکیل منطقه از ناهمگونی نسبی به سوی همگونی بیشتر در ابعاد فرهنگی، امنیتی، اقتصادی و رژیم‌های سیاسی حرکت می‌کنیم. در این روند نه تنها هدف اقتصادی است بلکه پروژه‌ای سیاسی نیز دنبال می‌شود یعنی هر منطقه در بدو تاسیس محتاج همگونی فرهنگی یا وجود جامعه مدنی منطقه‌ای ذاتی است. مناطقی که شکاف امنیتی دارند یعنی مستعد شکاف اقتصادی هم هستند (Falk, 2019:67).

برای داشتن یک نظم امنیتی مشترک، همگرایی منطقه‌ای لازم است به طور خاص کشورهایی که شباهت فرهنگی نسبی دارند کمتر از کشورهایی که شباهت فرهنگی صددرد دارند درگیر جنگ می‌شوند. برای نمونه کشورهای جنوب آسیا با وجود نسبی بودن شباهت فرهنگی آنها و تفاوت‌های امنیتی، اقتصادیشان، کمتر دچار جنگ می‌شوند تا کشورهای حوزه اسکاندیناوی که علیرغم شباهت فرهنگی زیاد، درگیر جنگ‌های بیشتری بوده‌اند.

بعد دیگری که به عنوان شاخص بنای منطقه است ملاک امنیتی است و به طور قطع شکاف‌های اقتصادی و امنیتی توأمان، امکان بنای منطقه واحد را تضعیف می‌کند. در کنار عنصر امنیت، سیاست‌های اقتصادی هم شاخص مهمی است به گونه‌ای که وجود نظم امنیتی مشترک و همگونی سیاست‌های اقتصادی بواسطه خودنابسندگی اقتصادی، مانع از تاسیس منطقه می‌شود. در حالی که وجود کشورهای ناهم طراز و عدم تعهد به اصول بازار مشترک، ترتیبات امنیتی منطقه‌ای را زایل می‌کند. همگونی سیاست‌های اقتصادی بدون شک هموارکننده مسیر برای نومنطقه‌گرایی است. تاسیس منطقه تابعی است از ایجاد تغییرات که در سطوح متعدد صورت می‌گیرد. ابتدا در کل ساختار نظام جهانی، در میان مناطق و در سطح داخل، بعلاوه زیرمناطق درون کشورها و زیرمناطق فرامرزا. (Akrasane, 2013:29-33).

در سطح کلان جهانی تاسیس منطقه‌ای پس از تغییر آرایش نظام جهانی حاصل شد و البته منجر به برهم خوردن الگوی شبه مناطق گردید. چرا که این شکل از منطقه بازتولید شده همان تقسیمات جهانی در سطوح خرد بود که در نهایت چیرگی بنیاد بود. در سطح میانی یا منطقه‌ای، رفتار مناطق بر یکدیگر اثرگذار است. برای نمونه در دو سطح مثبت یا منفی (تبلیغ یا روی آوردن به حمایت‌گرایی از ترس تهدیدات منطقه‌گرایی) و اکثر کشورهای منطقه قابل پیش‌بینی است. در سطح مثبت و برای شکل‌گیری منطقه‌گرایی از جمله استلزامات همگونی و حذف افراط کاری از حوزه فرهنگ، اقتصاد و سیاست است. عبارت بهتر هر چه کشورها به سمت همگرایی منافع ملی‌شان پیش روند بازیگر منطقه‌ای بالنده و بهتری سر بر خواهد آورد. (Sakamoto, 2016:90).

در سطح فروملی نیز، فعال شدن واحدهای فروملی که در اثر دگرگونی در ساختار نظامی، خود را به صورت رشد حوزه‌های ملیت‌گرایی قومی نشان می‌دهد نقش منطقه را دو چندان می‌سازد در واقع تاسیس مناطق، منتهی به تکوین زیرمناطق می‌شود که رویکرد مستقیمی به اقتصاد جهانی دارند و گروه‌های فعال در روند تشکیل منطقه را تقویت می‌کنند (Hirst, 2016: 39).

استلزامات و پیش‌فرض‌های تاسیس منطقه جغرافیایی در نظریه نومنطقه گرایی

(۱) معیار ائتلاف‌سازی و سیستم جامع امنیتی در سطح جغرافیای مشترک: اتحاد و ائتلاف‌سازی یکی از مهم‌ترین راهبردهای حوزه سیاست خارجی است. این نظریه بر این باور است که دولت‌ها صرفاً برای پیروزی و کسب فایده اقدام به اتحاد‌سازی می‌کنند در این وضعیت بسته به اهمیت ژئوپولیتیکی هر یک از کشورها قدرت‌سازی در خدمت منافع آن‌ها تعریف می‌شود. ائتلاف‌سازی موفق سیستم‌های جامع امنیتی را بدنبال خواهد داشت که قابل سرایت از حوزه‌های سیاسی به اقتصادی و نظامی‌گرایانه است. (کیاکجوری، ۱۴۰۱: ۱۳۸).

(۲) معیار نهادمندی سیاسی: اهمیت توسعه سیاسی و نقش و جایگاه آن در دیگر ابعاد توسعه، باعث شده تا موسسات بسیاری در سطح جهانی به رصد وضعیت توسعه سیاسی بپردازند. هر چند لیست شاخص‌هایی که موسسات جهانی برای سنجش وضعیت توسعه یافتگی سیاسی به کار می‌برند، تا حدود زیادی مرتبط با مفهوم توسعه سیاسی است ولی به نظر می‌رسد که تمام وجوه آن را پوشش نمی‌دهد. نهادمندی قدرت سیاسی حوزه‌هایی چون انحصار، کسب، اعمال، انفکاک و ادغام قدرت سیاسی را شامل می‌شود و شاخص‌هایی چون: ثبات نظم سیاسی، مشارکت سیاسی، رقابت سیاسی، حاکمیت قانون، توانایی یا ظرفیت نظام سیاسی و حقوق شهروندی را نیز در بر می‌گیرد (هتته، ۱۳۹۸: ۲۱۸). (Gilpin, 1999: 112).

(۳) اقتصاد سیاسی رقابتی و باز: در حوزه اقتصاد سیاسی رقابتی نظریه‌های متعددی وجود دارد که زمینه و نحوه ایجاد و حفظ فضای رقابت سالم اقتصادی میان بنگاه‌ها را به تصور می‌کشد. در این زمینه، سه رویکرد شامل رویکرد ساختاری، رویکرد رفتاری و رویکرد عملکردی برای دولت‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد. رویکرد ساختاری به عنصر ساختار بازار به عنوان عامل تعیین‌کننده فضای رقابتی توجه دارد در حالیکه رویکرد رفتاری موضوع نحوه رفتار بنگاه‌ها را در این زمینه مهم قلمداد می‌کند. رویکرد عملکردی نیز با تکیه بر ارزیابی عملکرد بازار، فضای رقابتی بازار را مورد بررسی قرار می‌دهد. (bhagwati, 2020: 126).

در مجموع باید گفت، تشکیل مناطق باید گامی در جهت چندجانبه‌گرایی نو و با پرهیز از جنگ تمدن‌ها باشد. جالب اینکه این نظم، لزوماً کاهش نقش غرب را دارد که با ساختار قدرت جهانی جدید نیز همگون است و محتوایی کثرت‌گرا خواهد داشت و در عین حال در سطح منطقه‌ای جغرافیا بنیاد است. وضعیت حال حاضر غرب آسیا به گونه‌ای است که با توجه به قبیله‌گرایی تاریخی، عنصر نفت، سیاست خارجی وابسته و استیلای بیگانگان در فرآیند تصمیم‌گیری‌های همه جانبه در سطح منطقه، دامن زدن به جنگ‌های وکالتی، پایه‌های متزلزل و جذب ناموفق در اقتصاد بین‌الملل بواسطه حاکمیت ساختارهای مرتجع و رانتی، امکان تحقق سه معیار بنیادی در نو منطقه گرایی در راستای تاسیس منطقه وجود ندارد و دست کم این محدوده جغرافیایی را با مشکلات عدیده‌ای رو به خواهد کرد. (curry, 2013: 56).

جغرافیای سیاسی خاورمیانه و نظریه نو منطقه گرایی

بر اساس شاخص‌های سه‌گانه یاد شده درصددیم تا جایگاه جغرافیای سیاسی خاورمیانه را در سپهر نظریات نو منطقه گرایی تحلیل کنیم. فهم تطبیق‌پذیری یا عدم تطابق با ملاک‌های فوق از آن جهت حائز اهمیت است که دوری یا نزدیکی به شاخص‌های مذکور می‌تواند منجر به تضعیف عنوان منطقه در جغرافیای سیاسی خاورمیانه شود و به هویت زدائی یکپارچه‌ای بینجامد.

الف) ماهیت ائتلاف‌سازی منطقه‌ای در جغرافیای سیاسی خاورمیانه

ائتلاف‌سازی در سیاست خارجی محوری‌ترین بخش دیپلماسی کشورهاست. منافع مشترک، تهدید مشترک، ارزش‌های مشترک زمینه ساز ائتلاف‌ها هستند. منظور از ائتلاف، همبستگی و همکاری چند کشور مختلف برای نیل به یک یا چند هدف مشترک است. ائتلاف و اتحاد‌سازی یکی از مهم‌ترین راهبردهای حوزه سیاست خارجی است. ائتلاف را در دو سطح می‌توان تعریف کرد: در سطح اول، ائتلاف‌سازی مربوط به نگرش و کنش مقامات سیاسی کشورهاست. آنان در مقاطع زمانی مختلف بر ضرورت همکاری و ائتلاف با سایر بازیگران تاکید داشته و می‌توانند فرایندهایی را پیگیری کنند که منجر به تحرک سیاسی و تنوع در فرآیند

کنش استراتژیک شود. در این خصوص هر چقدر عملگرایی در نخبگان و در روند سیاست خارجی افزایش یابد زمینه شکل‌گیری فرایند موثرتری از همگرایی و ائتلاف حاصل خواهد شد. در سطح دوم نیز، ائتلاف‌گرایی مربوط به فرهنگ سیاسی و شاخص‌های مردم‌شناختی است این امر بدان معناست که می‌توان نشانه‌هایی از میل به همکاری را در فرهنگ سیاسی کشورها ملاحظه کرد. بر این اساس ائتلاف‌سازی را میتوان اینگونه تعریف کرد: ائتلاف‌سازی فرآیندی است که توافقی میان دو یا چند طرف برای حمایت از یکدیگر به منظور پیشبرد منافع متقابل صورت می‌گیرد. در نظام بین‌الملل منظور از ائتلاف‌سازی، همبستگی و همکاری چند کشور مختلف برای نیل به یک یا چند هدف مشترک است. ائتلاف‌سازی بین‌المللی زمانی شکل می‌گیرد که چند کشور عمدتاً همفکر برای تحقق اهداف مورد نظر باهم به همکاری بپردازند. کشورهای عضو ائتلاف ممکن است برای همکاری باهم یک موافقتنامه رسمی امضا کنند یا اینکه بدون وجود هرگونه توافق مکتوب در پی تحقق اهداف مورد نظر برآیند. (کیاکجوری، ۱۴۰۱: ۱۴۶-۱۴۴).

آن چه امکان ائتلاف‌سازی منطقه‌ای در خاورمیانه را با دشواری‌های عدیده رو به رو کرده، تمایل هر یک از بازیگران منطقه به استقرار مدل امنیتی خاص خود در جغرافیای سیاسی خود است. مجموعه امنیتی خاورمیانه یک مجموعه امنیتی خاص و پیچیده است که در بطن آن‌ها به دلایل مختلف سیاسی، نظامی، امنیتی و ایدئولوژیک واگرایی حاکم است این ائتلاف‌ها لزوماً با یکدیگر تعامل مثبتی ندارند و مداوم یکدیگر را تهدید میکنند. برای مثال (۱) ائتلاف محور مقاومت (۲) ائتلاف بلوک سنی (۳) ائتلاف دفاکتو عبری - عربی، آرایش سیاسی - امنیتی جغرافیای سیاسی منطقه را به شدت متأثر از خود ساخته است. بقای هر یک از این گفتمان‌ها با نفی و تضعیف دیگری گره خورده است. دال مرکزی هر یک از این گفتمان‌ها وجود دیگری^۱ است که ماهیت ائتلاف‌ها و امکان استقرار مجموعه امنیتی مشترک را با تهدیدهای اساسی رو به رو می‌کند، چرا که اساس این گفتمان‌ها غیریت پرور و با نفی دیگری رقم می‌خورد. مهم‌ترین شاخص‌هایی که امکان تحقق نظم امنیتی منطقه را در جغرافیای خاورمیانه دچرا بحران‌های اساسی میکند در قالب متغیرهای زیر قابل تحلیل و ارزیابی است (کریمی، ۱۳۹۹: ۱۱-۱۹).

(۱) وابستگی متقابل امنیتی: منظور از وابستگی متقابل امنیتی آن است که تغییر و تحول امنیتی در هر یک از واحدهای مجموعه بر دیگر واحدها نیز تاثیر می‌گذارد. هم چنین وابستگی متقابل امنیتی می‌تواند مثبت (ایجابی) یا منفی (سلبی) باشد. وجود بحران‌های متعدد در فرآیند تاسیس دولت- ملت، بحران اقلیت‌های گریز از مرکز، بحران رادیکالیسم و بحران‌های زیست محیطی به شدت بر فراگرد این وابستگی متقابل در خاورمیانه تاثیر واگرا و مخرب می‌گذارد (buzan, 2003; 256).

(۲) الگوی دوستی یا دشمنی: این الگو به معنای طیفی از دوستی واقعی تا انتظار حمایت، حفاظت و همچنین روابط مبتنی بر سوءظن و هراس حاکم است که در خاورمیانه خود را در قالب اختلافات مرزی و ارضی، وجود تمایلات قومی مرکز‌گریز، اختلاف یا اشتراک ایدئولوژیک نسبت به یکدیگر و اختلافات تاریخی نشان می‌دهد.

(۳) وجود حداقل دو بازیگر قدرتمند: مجموعه امنیتی نمی‌تواند شامل تعدادی از کشورهای ضعیف باشد و شکل‌گیری آن با حضور حداقل دو قدرت منطقه‌ای مؤثر و چندین کشور ضعیف ممکن است. که البته در غرب آسیا تنوع بازیگران درون منطقه‌ای و مداخلات بازیگران فرامرزی موید پیچیده بودن شرایط است.

(۴) استقلال نسبی: محدودیت قدرت، عامل مهمی در موجودیت روش‌های خودبسنده امنیت و در نهایت استقلال نسبی یک مجموعه امنیتی است که به لحاظ تاریخی حضور قدرت‌های خارج از منطقه و تکرر پایگاه‌های نظامی آن‌ها حاکی از مخدوش بودن استقلال اغلب کشورهای خاورمیانه‌ای دارد.

(۵) مجاورت یا همسایگی: مجاورت سرزمینی برای موجودیت یک مجموعه امنیتی ملاک ارزشمندی است. با توجه به اینکه تهدیدات در فاصله‌های نزدیک، شدت و نفوذ بیشتری دارند و کشورها از تهدیدات امنیتی در مجاورت خود بسیار نگران هستند، هرگونه کنش و واکنش را در دولت‌های همسایه زیر نظر دارند. حال اگر مجموعه امنیتی از دولت‌هایی که در مجاورت یکدیگر قرار دارند، پدید آید؛ دو نتیجه مهم را در پی خواهد داشت. اول اینکه میتواند از حضور و نفوذ قدرت‌های بزرگ فرا منطقه‌ای در کشورهای همسایه جلوگیری کند و دوم اینکه هیچ نگرانی از حضور مستقیم دولت‌های همسایه و تجاوز به مرزهای

¹ -other

سرزمینی خود نخواهند داشت. نزدیکی جغرافیایی کشورها هم ملاک است و وقتی که تهدیدات سیاسی و نظامی در حوزه جغرافیایی نزدیک باشد، اثرات آن بیشتر مشهود است. در مجموعه امنیتی، به ویژه در سطح منطقه‌ای وجود یک قدرت برتر نیز لازم است. قدرتی که سراسر منطقه را جزء محدوده امنیتی خود دانسته و دارای منافع اساسی در آن است و به مقابله با عواملی که منافع این کشور را تهدید می‌کنند می‌پردازد (عسگری کرمانی، ۱۴۰۰: ۱۳۳-۱۳۵).

ب) ماهیت نهادمندسازی ساختارها در جغرافیای سیاسی خاورمیانه

رهیافت نهادی موضوع مطالعه‌ای است که قواعد، رویه‌ها و سازمان‌های رسمی حکومت را در برمی‌گیرد، رهیافتی که از ابزارهای حقوق‌دانان و تاریخ‌دانان برای تبیین محدودیت‌های موجود حاکم بر رفتار سیاسی و کارایی دموکراتیک بهره می‌گیرد. مهم‌ترین شاخص‌های ادبیات نهادگرایی تمرکز بر پرداختن به ساختارهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در ظرف تاریخ است. از منظر نهادمندی سیاسی بیشترین احتمال وقوع انقلاب، مانند دیگر اشکال خشونت و بی‌ثباتی در جوامعی وجود دارد که به سطح خاصی از توسعه اجتماعی و اقتصادی رسیده‌اند و فرایندهای مدرنیزاسیون سیاسی و توسعه سیاسی از فرایندهای تحول اجتماعی و اقتصادی عقب مانده‌اند. مباحث مطرح شده در نهادگرایی اخیر، بیشتر بر موضوعاتی چون پیدایش و تکامل دولت و نهادهای متشکله آن، چگونگی عملکرد بازیگران در سیاست، رفتار بازیگران، منشاء نهادها و ... تمرکز دارد. به عبارت دیگر رهیافت نهادی موضوع مطالعه قواعد، رویه‌ها و سازمان‌های رسمی حکومت است. در این رهیافت تأکید اصلی بر ماهیت نهادمندسازی یا نهادینه‌سازی سیاسی در خاورمیانه است، فراگردی که سازمان‌ها و شیوه‌های عمل، با آن ارزش و ثبات می‌یابد. (گیدنز، ۱۳۸۶: ۳۲۶).

۱) عدم نهادمندی سیاسی: بیرامون ساختار سیاسی کشورهای خاورمیانه سخن گفتن از توسعه سیاسی حاکی از تحقق گسترش مشارکت سیاسی است. جامعه توسعه یافته از نظر سیاسی جامعه سیاسی نهادمند با معیارهای مشخص زیر است: وجود نظام سیاسی پیچیده، نظامی غیر وابسته به یک شخص، گروه، قبیله، حزب، که با برکناری شخص، انحلال یک حزب یا تغییر کاربری گروه، ثبات خود را از دست نمی‌دهد زیرا نهادهای دیگری وجود دارد که بتواند در مواقع لزوم نقش جایگزین را برای یکدیگر ایفا کنند. در کشورهای خاورمیانه مختصات نهادمندی سیاسی بیشتر با ضد معیارهای یادشده تعریف می‌شود. نظام‌های سیاسی غیرنهادمندی که فراگرد توسعه اقتصادی و اجتماعی، در آن‌ها موجب ایجاد تنش و فشارهای منظمی می‌گردد که به نوبه خود بی‌ثباتی را به بار می‌آورد. بعلاوه در خصوص ماهیت عملکرد دیوان سالاری بعنوان بازوی اجرایی حکومت باید به تاثیر منفی نظام سیاسی بر کارایی دیوان سالاری اشاره کرد که از طریق دخالت فزاینده عوامل سیاسی صورت گرفته است. (قوام، ۱۳۸۲: ۱۸۸).

۲) عدم نهادمندی اقتصادی: معمولاً یکی از مهمترین شاخص‌هایی که در بررسی میزان نوسازی در یک کشورهای خاورمیانه مورد توجه قرار می‌گیرد، شاخص توسعه اقتصادی است، زیرا توسعه در بخش اقتصادی یک کشور می‌تواند سایر حوزه‌ها را هم دستخوش تغییر و تحولات ژرف نماید. در بخش اقتصادی یک جامعه، شاخص‌هایی که می‌تواند برای درک تحولات اقتصادی آن مورد بررسی قرار گیرد معمولاً شاخص‌هایی از قبیل میزان درآمد سرانه، تولید ناخالص ملی، بودجه‌های تصویب شده برای بخش‌های مختلف، حمل و نقل و ارتباطات، صنعت، میزان صادرات و واردات و ... می‌باشد. در خصوص کشورهای خاورمیانه علیرغم وجود نشانگانی از تغییر جهت‌گیری‌ها و توجه دولت‌ها از بخش کشاورزی به بخش صنعتی هست با این اوصاف این تغییرات از صورت فراتر نمی‌رود و حاکی از تحول عمده و ساختاری در ماهیت اقتصاد کشورها نیست. در اغلب کشورهای منطقه متاثر از غلبه گفتمان نولیبرالیسم، قشر بندی ساختار اجتماعی دچار تغییر و تحول شده و به موازات طرح‌های اجرایی در بخش کشاورزی، شاهد سیل مهاجرت روستائیان به شهرها، گسترش شهرها و شهرنشینی و تغییر فرهنگ مردم شده‌ایم و آن چه در اصل رخ داده است درهم ریختگی طبقاتی و فروپاشیدگی اقتصاد سیاسی دولت و طبقه است. در مجموع تحولاتی که میان دولت و طبقه سرمایه دار رخ داده است می‌توان به مواردی چون تضعیف شدید بورژوازی صنعتی، گسترش مالکیت دولتی و افزایش نفوذ سرمایه داری دولتی در حوزه مستغلات و ملاکان اشاره کرد که مازاد اقتصادی را به سوی خود هدایت می‌کنند و بهره‌برداری از امتیازات انحصاری جایگزین بورژوازی صنعتی شده‌اند. (کریمی، ۱۳۹۹: ۲۲).

۳) عدم نهادمندی اجتماعی: سیاست توسعه اجتماعی در خاورمیانه هرگز با توسعه اقتصادی همگام نبوده است و باعث تغییر میزان برخی از شاخص‌های اجتماعی شده که این تغییرات آثار مستقیم و غیرمستقیمی را بر قشر بندی اجتماعی به جای

گذاشته است. علیرغم وجود شاخص‌هایی نظیر شهری شدن، بالا رفتن سطح سواد و آموزش، توسعه وسایل ارتباطات جمعی، تحولات مبنایی در جنبش‌های اجتماعی و لایه‌های پنهان جامعه رخ نداده است که از جمله مهم‌ترین آن‌ها طبق نظر محققین عدم گردش نخبگان، بقای ساختارهای غیر دموکراتیک علیرغم چرخش در ترتیبات اداره جامعه، عدم استقلال دولت از طبقه حاکم، رواج روابط غیررسمی، غیر نهادمند و بده‌بستان‌های باندى و گروهی اشاره کرد. (هانتینگتون، ۱۳۸۲: ۳۵۶).

ج) ماهیت عملکرد اقتصاد سیاسی خاورمیانه

مدل رایج اقتصاد سیاسی کشورهای خاورمیانه، دیاسپورا بورژوازی یا سرمایه داری گلخانه‌ای است. این مدل از اقتصاد سیاسی غیر رقابتی به ساختار سیاسی اقتصادی گفته می‌شود که در آن کسب و کارهای مشخص از طریق ارتباطات سیاسی مشمول الطافی می‌شوند که سایرین از آن‌ها محرومند. الطافی همچون بخشش‌های مالی وام‌های سهل الوصول مجوزهای واردات و صادرات و برخورداری از انحصارات. از آغاز دهه ۱۹۸۰ این اصطلاح برای توصیف ساختارهای سیاسی اقتصادی کشورهای جنوب شرق آسیا استفاده می‌شد. سرمایه‌داری رفاقتی سرمایه‌داری به گونه جدیدی از ساختار سیاسی اقتصادی گفته می‌شود که در آن همچنان دولت برنامه‌ریز و هادی امور اقتصادی است و مداخلات آن در بازار موجب فساد گسترده و محدودیت امکانات رشد و توسعه می‌شود. در بطن چنین ساختاری قدرت مالی و ناتوانی سیاسی قرار می‌گیرد که طی آن گفتمان سرمایه‌داری دست بالا پیدا کرده و تنها راه بیرون رفت از آن، خصوصی‌سازی شتابان و واگذاری هرچه سریع‌تر امور به بخش خصوصی است که همواره نسخه نهادهای مالی بین‌المللی برای مقابله با این پدیده بوده است بر اساس این دیدگاه اولین گام، بهبود شرایط اقتصادی است درحالی که حاصل این سیاست تشدید رفیق بازی در اقتصاد به گونه‌ای نیابتی بوده و در نهایت هم این عدم توازن قدرت و ثروت انقلاب‌های متعددی را به بار آورده است. دولت‌های خاورمیانه‌ای برخلاف دولت‌های دیگر وظایف تنظیمی، زیرساختی و بازتوزیعی خود را به شکل منطقی انجام نمی‌دهند. وظایف تنظیمی که عبارت‌اند از نقش دولت در مدیریت اقتصاد کلان و ایجاد چارچوب نهادی برای فعالیت‌های بازاری پیچیده. وظایف زیرساختی که عبارت است از ایجاد فرآیند زیرساخت‌های فیزیکی و اجتماعی. و وظایف بازتوزیعی برای حذف فقر مطلق و اصلاح اشکال ضد اخلاق و نابرابری‌های اجتماعی، که ماهیت اقتصاد سیاسی خاورمیانه به گونه‌ای است که هیچ یک از سه‌گانه فوق را به درستی انجام نمی‌دهد. اکثریت نظریه پردازان اقتصاد سیاسی بر این باورند که فارغ از هر استراتژی برای توسعه، ماهیت عملکرد دولت‌ها، ساختار، جهت‌گیری و بستری که دولت در آن عمل می‌کند اهمیت بسیار زیادی دارد. دولت‌هایی که از قدرت استقلال طبقاتی و توانایی‌های دیوان سالارانه برخوردار باشند با اولویت قراردادن سیاست نسبت به سایر مولفه‌ها، تحول در حوزه‌های دیگر را منوط به دگرگونی فاکتور سیاست قرار می‌دهند. (دیوان، ۱۴۰۱: ۴۵۶).

نتیجه‌گیری

منطقه‌گرایی پس از افول در سطح نظر و عمل در دهه ۱۹۷۰، در دهه ۱۹۸۰ احیا شده و در دهه ۱۹۹۰ جان دوباره‌ای گرفت. منطقه‌گرایی جدید با نظریات همگرایی قدیم، نظیر کارکردگرایان، نوکارکردگرایی، نهادگرایی و نونهادگرایی تفاوت‌های عدیده‌ای دارد. نقطه قوت نو منطقه‌گرایی نسبت به گفتمان‌های قبلی، در نارسایی این دیدگاه‌ها یعنی تقلیل مناسبات قدرت و ناتوانی در تحلیل دگرگونی‌های ساختاری است. منطقه‌گرایی در دهه ۱۹۳۰ جریانی برای دستیابی به خودبستگی اقتصادی صرف بود و ماهیتی خودمحورانه، حمایت‌گرانه و خوداتکا داشت اما به تدریج از دهه ۱۹۸۰ روال فوق تغییر پیدا کرد و با گسترش مقررات زدایی، خصوصی‌سازی، برون‌نگری و نولیبرالیسم، شاهد کاهش توان دولت، آزادی و گشایش بودیم. از ۱۹۸۰ تاکنون، سه سطح در منطقه‌گرایی نو دیده می‌شود که در سطح نخست، تشکیل مناطق کلان، متضمن نهادینه شدن و بلوغ جامعه بازار و کاهش معنای شهروندی است. در سطح دوم، شکل‌گیری خرده مناطقی که متاثر از میراث تاریخی و نیروهای اقتصادی فعال هستند و در سطح سوم ریز مناطقی که در بطن مرزهای دولت‌های برخوردار از حاکمیت پا می‌گیرند و رویه‌های صادرات محور دارند به گونه‌ای که آهنگ اصلاحات را برای کل کشور تعیین می‌کنند. از جمله خصایص منطقه‌گرایی جدید می‌توان به مواردی نظیر دارا بودن برد جهانی، وسعت نظر نسبت به نگرش‌های قدیمی، قوام یافتگی در بستری چند قطبی و حرکتی از درون و پایین اشاره کرد که ابعاد سیاسی در آن پررنگ‌تر است. بر اساس ملاک‌های پیشین در همگرایی منطقه‌ای، استانداردهای جغرافیایی و همسایگی‌های بوم

شناختی عامل اصلی خلق مناطق و تاسیس آن‌ها بود که به تدریج در ۱۹۸۰ متاثر از غلبه گفتمان نولیبرالیسم شاهد ورود معیارهای اقتصادی در ملاک‌های منطقه‌سازی بودیم در حالی که در حال حاضر به دلیل تسلط عقلانیت پسا وستفالیایی در ادبیات نو منطقه گرایی با عبور از معیارهای فوق، متغیرهای سیاسی ارزشمندی با غلبه بیشتری دنبال می‌شوند به گونه‌ای که عامل اصلی تاسیس مناطق، ائتلاف‌سازی منطقه‌ای در راستای استقرار مجموعه منطقه‌ای درون نهاد، تحقق بخشی به اقتصاد سیاسی کارآمد و توسعه آفرین و بویژه نهادمندسازی ساختارها هستیم که در شرایط فعلی متاثر از واقعیات‌های غرب آسیا تامین ملاک‌های فوق برای احراز شرایط تاسیس منطقه به دشواری دیده می‌شود.

منابع

۱. دیوان، اسحاق. (۱۴۰۱). سرمایه‌داری رفاقتی در خاورمیانه. تهران: نشر شیرازه.
۲. رالف، رولف. (۱۳۹۲). میان منطقه‌گرایی و روابط بین‌الملل (الهه کولایی و محمد کاظم شجاعی، مترجمان). تهران: نشر مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی.
۳. قوام، عبدالعلی. (۱۳۸۲). چالش‌های توسعه سیاسی. تهران: انتشارات قومس.
۴. کریمی، علی؛ مؤذن؛ محمدهادی. (۱۳۹۹). تاثیر عدم نهادمندی نظام سیاسی بر وقوع انقلاب اسلامی ایران. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۴(۱۲).
۵. کیاکجوری، کیانوش، و اسلامی، الماس. (۱۴۰۱). ائتلاف‌سازی در سیاست خارجی ایران از دفاع مقدس تا محور مقاومت. فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۸(۲)، ۱۳۵-۱۶۱.
۶. گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی (منوچهر صبوری، مترجم). تهران: نشر نی.
۷. هانتینگتون، ساموئل. (۱۳۸۲). سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی (محسن ثلاثی، مترجم). تهران: نشر علم.
۸. هنته، باری، و سونکل، گابریل. (۱۳۹۸). جهان‌گرایی و منطقه‌گرایی نو (علیرضا طیب، مترجم). تهران: نشر مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی.
9. Akrasanee, N. (2013). Economic regionalism: Which way now. Presented at the International Conference on Southeast Asia, Asian Studies, Singapore.
10. Bhagwati, J. (2020). Regionalism and multilateralism: An overview. In J. de Melo & A. Panagariya (Eds.), Cambridge University Press.
11. Braga, C. (2018). The new regionalism and its consequences. Washington, DC: The World Bank.
12. Buzan, B., & Weaver, O. (2003). Regions and powers: The structure of international security. Cambridge University Press.
13. Cox, R. W., & Sinclair, T. J. (2018). Approaches to world order. Cambridge University Press.
14. Curry, R. L. (2013). Regional economic co-operation in Southern Africa and Southeast Asia. ASEAN Economic Bulletin, 8(1).
15. Davies, R. (2017). Integration or cooperation in a post-apartheid South Africa. University of the Western Cape.
16. Falk, R., & Mendlovits, S. (Eds.). (2019). Regional politics and world order. San Francisco: W. H. Freeman.
17. Fawcett, L., & Hurrel, A. (Eds.). (2021). Regionalism in world politics. Oxford University Press.
18. Gilpin, R. (1999). The transformation of the international political economy. Florence: The European University Institute.
19. Haas, E. B. (1970). The study of regional integration. International Organization, 24(Autumn).
20. Hamilton, K. A. (Ed.). (2017). Migration and the new Europe. Journal of Peace Research, 28.
21. Hettne, B. (2010). The new regionalism: Implications for development and peace. Helsinki.
22. Hirst, P., & Thompson, G. (2016). Globalization in question: The international economy and the possibilities of governance. Cambridge University Press.
23. Keely, C. (2020). Economic integration and international migration. Presented at the Conference on the Social and Economic Aspects of International Migration, Academia Sinica, Taipei (June).
24. Mistry, P. (1994). Regionalism: Implications for development and peace. Helsinki.
25. Oman, C. (2018). Globalization and regionalization: The challenge for developing countries. Paris: Development Center of the OECD.

26. Palmer, N. D. (2020). The new regionalism in Asia and the Pacific. Lexington Press.
27. Polanyi, K. (2009). The great transformation. Boston: Beacon Press.
28. Robertson, R. (2020). Globalization: Social theory and global culture. London: Sage.
29. Sakamoto, Y. (2016). Changing world order: A conceptual prelude to the UN University project on global structural change. Tokyo: United Nations University Press.
30. Telhami, S. (2020). The Mideast is also changed. The New York Times, September 2001.
31. Verhoven, H. (2018). Environmental politics in the MENA. London: Hurst and Company.